

Dok je razdoblje prosperiteta relativno lako prepoznati po brojnim činiocima (zaposlenost, porast stanovništva), razdoblja opadanja su složenija, jer — kako navodi autor — vremena su teška, ali ne podjednako teška za sve. Posebno zanimljivo pitanje odnosi se na položaj periferije. Gdje zapravo možemo geografski situirati periferna područja svjetskog sistema i igraju li ona bilo kakvu ulogu u svjetskoj privredi?

Područje istočne Evrope u ovom razdoblju nedvojbeno pripada periferiji. Što se tiče njezine uloge u svjetskoj privredi, Wallerstein na to pitanje pozitivno odgovara. Periferija je, naime, igrala stanovitu ulogu u svjetskoj privredi, ali su utjecaji tržišta iz matičnih područja dovodila do prestrukturiranja društvenih odnosa u perifernim zonama. Autor spominje pojavu tzv. drugog kmetsva u istočnoj Evropi kao mehanizam upravljanja radnom snagom na kapitalističkim zemljoposjedima. Dok je razdoblje slabljenja svjetske privredeavelo povelomatične zemlje putem merkantilizma, periferna su područja pošlapravcem sve jačih društvenih napetosti i izrazitog nemira seljaštva.

Zanimljiva je autorova analiza položaja Austrije u 17. stoljeću. Po njegovom mišljenju, ovo poluperiferno područje Habsburgovci nisu mogli pretvoriti u takvu državu koja bi mogla adekvatno funkcionirati u okviru međudržavnog sistema. Glavna zapreka na putu ka integraciji bila je turska vojna moć. Ipak, unatoč relativno dugom silaznom razdoblju, merkantilizam poluperifernih zemalja položio je svoje temelje polovinom 18. stoljeća značajnim razvojem manufaktura.

Na kraju, zaključimo: djelo »Suvremeni svjetski sistem« posvećeno je temeljnom pitanju mjesta i uloge svjetske kapitalističke ekonomije u određenom vremenskom razdoblju. Ono što posebno zavređuje pažnju i interes čitaoca, to je sistematsko, argumentirano i pregledno praćenje povijesnog procesa društvenih promjena koje se zbivaju u složenom društveno-povijesnom kontekstu. Svestran i kompleksan pristup njihovom objašnjavanju čini ovaj rad prestižnim u odnosu na mnoge druge, bez obzira na činjenicu koliko se s nekim postavkama autora slagali.

Božena Vranješ-Soljan

HRVATSKI NARODNI PREPOROD — ILIRSKI POKRET,

Zagreb 1988, 224 str.¹

Ujedinjenim pregnućem zagrebačkih izdavača Školske knjige i Stvarnosti u biblioteci Povijesna istraživanja listopada prošle godine objavljen je cjelovit pregled povijesti hrvatskog naroda koji obasiže razdoblje 1790—1847. Riječ je o knjizi Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret, autora: Jaroslava Šidaka, Vinka Foretića, Julija Grabovca, Igora Karamana, Petra Strčića i Mirka Valentića.²

¹ U prostorijama Školske knjige u Zagrebu 16. ožujka 1989. predstavili su ovc djelo u ime Školske knjige glavni urednik društveno-jezičnih izdanja Branko Brajenović i jedan od recenzenata prof. dr. Ivan Kampuš.

² Zanimljivo je da na ovitku knjige i njezinim koricama nalazimo kao jedinog autora Jaroslava Šidaka, dok je u impresumu navedeno svih šest autora.

Recenzenti knjige su Ivan Kampuš i Dragutin Pavličević a urednici Blagota Drašković i Drago Roksandić.¹ Kako nas u Predgovoru (6) obavještava izdavač, ovo je djelo nastalo temeljem višegodišnjih priprema u sklopu znanstvenog projekta Povijest hrvatskog naroda u 8 svezaka — knjiga šestorice trebala je biti prvi dio V. sveska — Instituta za hrvatsku povijest, danas Zavoda za hrvatsku povijest pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje su rukopis recenzirali Mirjana Gross i Nikša Stančić. Izdavač odnosno autor(i) predgovora ostali su dužni odgovor na pitanje zašto djelo šestorice nije, kao što je to bila prvobitna namjera, objelodanjeno kao prvi dio V. sveska Povijesti hrvatskog naroda. Okvir u kojem se pojedino djelo objavi za njegovu je vrijednost ipak irelevantan, no s njim je povezan problem naslova. U predgovoru (6) slijedi pojašnjenje naslova koji je predložio Jaroslav Šidak. Odabir naslova i njegovo pripisivanje Šidaku potvrdili su mi u razgovoru i neki od suautora knjige, upozorivši da za to nema pismenog dokaza. Ne postoji razlog za sumnju u riječi suautora odnosno predgovora, no ostaje nedoumica zbog toga što se u odjeljku Izvori i literatura mogu naći i sljedeće Šidakove riječi: »Drugi pokušaj, koji je autor, bez promjena u osnovnom tekstu, ali i bez bilježaka, prenio u ovaj svezak Povijesti hrvatskog naroda, potječe od J. Šidaka«. (188) Da je to Šidakova formulacija, uvjeren sam da nitko ne može dovesti u pitanje.

Dvojica od šestorice autora nisu imali priliku da se za života raduju objavi ove knjige: V. Foretić, koji je napisao dio Dubrovačka Republika od 1790. do propasti 1808. godine, 35—41, te Jaroslav Šidak, autor više od polovice ukupnog teksta knjige i najvećeg dijela historiografskog osvrta — Izvori i literatura, 183—199. Osim toga ne malog autorskog Šidakova prinosa, ništa manje važan je i ukupan Šidakov doprinos u »konceptualnom pristupu«. Njegovo shvaćanje povijesti hrvatskog naroda, izraženo napose u pretežnom autorskom dijelu koji je on napisao, bilo je jednako odlučno kao i pri redigiranju tekstova suautora.

Uvjeren sam da je pojavom ove knjige završen jedan period u razvoju hrvatske poslijeratne historiografije s kraja XVIII. st. i prve polovine XIX. st., kojemu je Šidak dao jak osobni pečat. Time ovo djelo dobiva na važnosti i kao vjerojatno posljednji njegov potpuno autentičan i cjelovit pogled na predilirsko razdoblje i ilirski pokret do kraja 1847. u hrvatskoj povijesti. Takvo obilježje ima Šidakov članak, po opsegu znatno kraći, Ilirski pokret, v. Enciklopedija Jugoslavije, V., Zagreb² 1988, 522—527, što je objelodanjen sredinom prosinca.

Rukopisna ostavština J. Šidaka sadrži i nezavršeni ali ipak već lijepo poodmakli tekst, koji je kao redaktor i drugog dijela V. knjige Povijesti hrvatskog naroda u 8 knjiga priređivao za objavu. Vjerujem da se uz nešto veći trud, naravno uz udio suatora, taj rukopis može prirediti za publiciranje u sličnom obliku kao što je to urađeno s knjigom o kojoj je ovdje riječ.

¹ Prilikom objelodanjivanja kraćeg prikaza knjige Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret u dvotjedniku OKO br. 417 od 4—18. V. 1989, 22, ova je rečenica ispuštena. Vjerojatno je redakciju zbunio dvostruki recenzentski tim. Tom su prilikom u okviru ispred mog prikaza dodane dvije rečenice koje nisu moje. Tu je prenesena s ovitka i iz predgovora sintagma »Šidakova škola«. To nije prvi puta da se ona spominje, ali takve pojave u hrvatskoj historiografiji naprosto nema. Postoji krug hrvatskih povjesničara kojima je J. Šidak bio profesorom, ali nemoguće je pokušati ustanoviti neke njihove zajedničke osobine bilo u pristupu ili postupku pri povijesnim istraživanjima.

Osim već spomenutog dijela knjige Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret, koji potječe iz olovke J. Šidaka, M. Valentić pokrio je tekstom hrvatsko-slavonsku Vojnu krajinu od 1790. do 1815, J. Grabovac prikazao je prilike u Dalmaciji u rasponu 1815. do 1847, a P. Strčić opisao je isti vremenski odsječak povijesti Istre. I. Karaman autor je dvaju odjeljaka u kojima je prikazao gospodarske prilike na području sjeverne Hrvatske u predilirsko doba (1815—1835) i u vrijeme ilirskog pokreta (1836—1847). Šidakovu rukopisu što ga je priredio za objavu dodana je kronologija povijesnih događaja između 1750. i 1848, koju su sastavili I. Karaman i D. Pavličević a priložene su ilustracije i povijesne karte. Na kraju je kazalo imena.

Pretežna pažnja u osvrtu obratit će se na Šidakove dijelove teksta, zbog toga što oni nose obilježja njegova shvaćanja povijesti, kako dopreporodnih prilika tako i samog ilirskog pokreta kao faze hrvatskog narodnog preporoda. Ilirski je pokret svakako jedno od najpresudnijih razdoblja za formiranje suvremene nacije u Hrvata. U tom sklopu Šidakov tekst predstavlja sintetski rezultat njegovih nastojanja, tokom više od trideset godina, da pokuša riješiti pojedine čvorne probleme. Ta nastojanja rezultirala su nizom rasprava, ocjena postignuća drugih povjesničara, ocjena stanja historiografije u pojedinim trenucima i ovecih ili manjih monografskih prikaza djelovanja najekspoziranijih pojedinaca, nosilaca ilirskog pokreta.

U knjizi Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret postoje dva sloja Šidakova teksta — prvi od 1790. do 1827, poznat od ranije, i onaj koji se kronološki nadovezuje do 1847.

Šidakova studija Hrvatske zemlje u razdoblju nastajanja preporodnog pokreta (1790—1827) objavljena je prvi puta u Historijskom zborniku 1980—81, 51—98, a u podlozi joj leži tekst što ga je Šidak — kako sam navodi u uvodnoj napomeni — pripremio za treću knjigu Historije naroda Jugoslavije, koja je trebala kronološki obuhvatiti i razmatrano razdoblje. Kako je treća knjiga Historije naroda Jugoslavije ostala deziderat jugoslavenske historiografije, Šidak dijelu tog teksta (1790—1827) mijenja namjenu i definitivnu verziju objavljuje u Historijskom zborniku, iako je prvobitno tu studiju pripremio kao uvodni tekst u Dnevnik zagrebačkog biskupa Vrhovca. No nepredviđene neprilike, uglavnom izdavačke, nagnale su Šidaka da tekst objavi, zbog bojazni da ne zastari, već 1981.⁴ Iz priloženih bilješki jasno je da je Šidak taj temeljni tekst napisao, kako sam ističe, prije više godina, a to bi bio period nakon 1960. a prije 1973, ali najvjerojatnije između 1967. i 1973, što sam utvrdio temeljem citata djela koja su mu bila pristupačna samo u tom razdoblju. I napokon evo, pred čitaocima je taj tekst — bez bilješki — i kronološki nastavljen do 1847.

Već je izdavač konstatirao u predgovoru (6) da je djelo Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret konceptijski srodno djelu J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb 1968, i to s pravom. Ali ipak nije na odmet promotriti gdje je model sinteze koju nasljeđuje i knjiga šestorice iz 1988, i knjiga četvero iz 1968. Kod obje preuzeta je koncepcija prve poslijeratne sinteze, tj. Historije naroda Jugoslavije I. i II., 1953. i 1959. No da li je ovdje, kod Šidakova dijela knjige, riječ samo o uzoru? Teško je pouzdano utvrditi, bez uvida u njegovu rukopisnu ostav-

⁴ Kada je 1987. objelodanjena prva knjiga Vrhovčeva dnevnika ponovo je otisnut u osnovi isti tekst koji Šidak dopunjuje opširnijom historiografskom bilješkom i na tri mjesta ažuriranim bilješkama.

štinu, da li je samo, kao što je to sam Šidak naveo, za dio do 1827. u podlozi tekst namijenjen trećoj knjizi Historije naroda Jugoslavije ili je i preostalih dvadeset godina samo osuvremenjen Šidakov tekst napisan za istu svrhu.

Djelo Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret podijeljeno je u tri cjeline gdje su u kronološkim periodima obuhvaćene hrvatske zemlje od 1790—1815, zatim od 1815. do pojave ilirskog pokreta 1835. i napokon ove zemlje u razdoblju od 1835. do 1847. U uvodu tih triju cjelina izložen je sažet zao-kružen pogled na prilike u hrvatskim zemljama na kraju XVIII. st. Slijedi raščlanjen prikaz hrvatskih zemalja, s težištem na političkim i kulturnim prilikama od 1790, tj. sloma jozefinizma, propasti mletačke vlasti u Dalmaciji, francuskog razdoblja i napoleonskih ratova do uključivo 1815.

Zasebne cjeline čine već spomenuti odjeljak o Dubrovačkoj republici 1790—1808. i drugačije koncipiran odjeljak o Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini u kojem su znatno šire obrađeni, uz vojno-krajiško uređenje, prometni položaj, gospodarski činoci, stanovništvo, njegove vjerske prilike kao i njegova stratigrafija. To je ilustrirano priloženim tabelama.

Prikaz Sjeverne Hrvatske (1815—1835) započinje izlaganjem o gospodarskim prilikama cijelog razdoblja s vrlo raščlanjenim pogledom na zemljišne odnose, cehove, manufakture, prve tvornice, ulogu prometnica, trgovinu i trgovačko građanstvo te pojavu »domaće trgovačke buržoazije«. Na gospodarske prilike nastavlja se prikaz apsolutizma Franje I., obnova ustavnosti, slika djelovanja preteča preporodnog pokreta te nešto opširniji odjeljak o razdoblju koje je neposredno prethodilo preporodnom pokretu. Odjeljak o Dalmaciji u istom razdoblju drugačije je strukturiran. Prvo je obrađena uprava Dalmacije, zatim gospodarske prilike, dakle obrnuti redosljed od onog primijenjenog kod Sjeverne Hrvatske. Redosljed ostalih sastavnica polazi od gospodarskih prilika, preko društvene strukture, političkog stanja, odraza evropskih previranja u Dalmaciji, do prvih klica narodnog buđenja.

Istra je obrađena po matrici koja je upotrijebljena kako za razdoblje 1815—1835. tako i za razdoblje 1835—1847. Riječ je o, rekao bih, klasičnoj shemi: administrativno uređenje, gospodarske, političke i narodne prilike te prosvjetni i kulturni život.

U trećoj cjelini, razdoblju od 1835. do 1847, obradba Sjeverne Hrvatske započinje odjeljkom o gospodarskim prilikama, na koji se nadovezuje podjela u četiri perioda: do stvaranja političkih stranaka 1841; politička borba — praktično u tri županije: zagrebačkoj, križevačkoj i varaždinskoj — do zabrane ilirskog imena 1843; do reforme Hrvatskog sabora 1845, koja je onemogućila mađaronsko turopoljsko plemstvo da osobno sudjeluje u njegovu radu što je bilo odlučno za pobjedu preporodnog pokreta; preporodni pokret do konačne pobjede narodnog jezika 1847. Sažet sintetski pregled razvoja glavnih faza preporodnog pokreta, napose njegove ilirske faze, nosi sva obilježja Šidakova stila, od jezgrovitosti formulacija do kritičnosti u pristupu građi te produbljenog i sveobuhvatnog poznavanja relevantne literature, i domaće i strane.

Razdoblje 1835—1847. preporoda u Dalmaciji prikazano je vrlo kratko, s težištem na pojavi lista Zora Dalmatinska.

Poznavajući Šidakov rad a i neka njegova mišljenja o pojedinim objavljivanim djelima i prilogima, iznenađuje muk, u odjeljku Izvori i literatura, kojim je prešao preko shvaćanja I. Karamana, unekoliko širega, o preporod-

noj tematici u Hrvata.⁵ Bilo je to prvo disonantno shvaćanje preporoda u odnosu na Šidakovo, koje je objelodanjeno za njegova života.

Kada u nastajanju jednog djela sudjeluje više povjesničara, dolazi do neujednačenosti dijelova. To ni Šidak kao redaktor nije u potpunosti mogao spriječiti. Lijepo se može očitati da je Šidakovu shvaćanju povijesti i generacijski najbliži V. Foretić, drugoj generaciji u odnosu na njih približavaju se Karaman i Valentić, dok Grabovac, iako po godinama bliži dvojici rođenih u prvom desetljeću XX. stoljeća, i najmlađi Strčić stoje svaki posebno. Još je to jedan argument protiv postojanja tzv. »Šidakove škole«.

Konačnu ocjenu Šidakovih postignuća u proučavanju ilirskog pokreta kao faze hrvatskog narodnog preporoda bit će moguće dati nakon što budu objavljeni radovi sa skupova održanih u Zagrebu u prosincu 1985. u povodu 150. obljetnice ilirskog pokreta. Prvi je organizirala JAZU pod naslovom »Hrvatski narodni preporod«, a drugi Centar CK SKH za idejno-teorijski rad »Vladimir Bakarić« pod naslovom »Ideologija ilirskog pokreta«.⁶ U tu svrhu trebat će još uzeti u obzir objavljene referate sa simpozija, uglavnom regionalnog obilježja, Dalmacija u narodnom preporodu 1835—1848, Zadarska revija 1987, 4—5, 5—406, kao i radove N. Stančića: Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta, Hrvatski narodni preporod 1790—1848, Zagreb 1985, 1—30; Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka »Kratke osnove Horvatsko-slavenskoga pravopisanja« iz 1980, Radovi IHP 1985, 69—106; predgovor knjizi V. Novaka, Magnum tempus, Beograd 1987, i nedavno izašla knjiga Još Horvatska ni propala, Zagreb 1989.

S obzirom na to da se geneza hrvatskog narodnog preporoda, pa i njegove ilirske faze, dijelom preklapa s prijelazom iz feudalnog društva južnoslavenskih naroda u građansko društvo, možemo dodati i tematski blok o tome iz Naših tema 1984, 4—5, sljedećih autora: D. Roksandić, I. Karaman, N. Stančić, M. Pavić, B. Đurđev i nastavak diskusije I. Karamana, Naše teme 1986, 12.

Mladen Svab

⁵ v. članak Preporod, Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, Zagreb 1980, 492—499.

⁶ Za sada su pristupačni referati: P. Korunić, Jugoslavizam i sloboda u hrvatskom nacionalnom preporodu (ilirskom pokretu), Zgodovinski časopis 1987, 4, 623—653, i R. Katičić, Ilirci i ilirski jezik, Forum 1988, 12, 675—688.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 22

ZAGREB

1989.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 22

Za izdavača
dr. Nikša Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ DAMIR, prof. Strossmayerova 2 — 55425 Davor
ANDREIS MLADEN, Socijalističke revolucije 42 — Zagreb
ANTOLJAK dr. STJEPAN, Zajčeva 31 — Zagreb
BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet — Zagreb
BOBAN mr. BRANKA, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
BRANDT dr. MIROSLAV, Socijalističke revolucije 73 — Zagreb
BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet — Zagreb
CRNKOVIĆ GORAN, prof. Maršala Tita 170 — Opatija
ČORALIĆ LOVORKA, studentica Fil. fakulteta — Zagreb
GRGIN BORISLAV, prof. Baštijanova 54 — Zagreb
IVELJIĆ ISKRA, prof. Ilica 165 — Zagreb
JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
KOLAR-DIMITRIJEVIĆ dr. MIRA, Filozofski fakultet — Zagreb
KRIVOKAPIĆ mr. GORDANA, Institut za istoriju radničkog pokreta — Beograd
LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje naroda i narodnosti — Zagreb
MATKOVIĆ STJEPAN, Šubićeva 3 — Zagreb
OČAK dr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
RICHTER ŽELJKA, prof. Povijesni muzej Hrvatske — Zagreb
STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske — Zagreb
ŠILOVIĆ DANJA, studentica Fil. fakulteta — Zagreb
ŠVAB mr. MLADEN, Leksikografski zavod »M. Krleža« — Zagreb
VRANJEŠ-ŠOLJAN dr. BOŽENA, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
ŽIVKOVIĆ mr. DANIELA, Sveučilišna i nacionalna biblioteka — Zagreb
